

‘Wijzigingen ten aanzien van IAS 19’

‘Verwerking van actuariële resultaten en de invloed daarvan op de solvabiliteit’

Murat Uyanik, 347775

Erasmus Universiteit Rotterdam

Begeleider: C. van der Spek RA

Augustus 2015

Inhoudsopgave

Abstract	4
Voorwoord	5
1 Inleiding	6
1.1 Inleiding	6
1.2 Algemeen.....	6
1.3 Probleemstelling.....	7
1.4 Structuur.....	9
2 Pensioenen	10
2.1 Inleiding	10
2.2 Begrip pensioenen.....	10
2.3 Pensioenovereenkomsten en de wijze van uitvoering.	12
2.4 Conclusie.	15
3 Hoofdpijnen IAS 19 en RJ 271.....	15
3.1 Inleiding	15
3.2 Hoofdpijnen RJ 271.....	15
3.3 Hoofdpijnen IAS 19.....	17
3.4 Toegezegde bijdrageregeling.	18
3.5 Toegezegde pensioenregeling.....	19
3.6 Toegezegde pensioenregeling of toegezegde bijdrageregeling.....	20
3.7 De bepaling van pensioenvoorziening en pensioenlast.	22
3.8 Conclusie.	23
4 Verwerking van actuariële resultaten volgens de oude en gewijzigde regelgeving van IAS 19....	24
4.1 Inleiding	24
4.2 Definitie actuariële resultaten.....	24
4.3 Verwerking actuariële resultaten volgens de oude regelgeving van IAS 19.	25
4.4 Verwerking van actuariële resultaten volgens de gewijzigde IAS 19.	27
4.5 Gevolgen voor ondernemingen na wijziging regelgeving.	28
4.6 Toegezegde pensioenregeling & winststuring.	30
4.7 Conclusie.	31
5 Implicaties ten aanzien van de wijziging van IAS 19	31
5.1 Inleiding	31
5.2 Impact op eigen vermogen.....	32
5.3 Inzicht in de jaarrekening.	35

5.4	Conclusie.	36
6	Conclusie & aanbeveling	37
	Bibliografie	38

Abstract

In deze 'bachelorthesis' wordt onderzocht wat de invloed is van de gewijzigde richtlijn op de verslaggeving van ondernemingen die IAS 19 toepassen.

Voordat er een uiteindelijke onderzoek van de hoofdvraag plaatsvindt, zullen een aantal belangrijke begrippen worden gedefinieerd en uiteengezet.

Het onderzoek richt zich op de gevolgen, die plaats hebben gevonden, door de wijziging van de regelgeving van IAS 19. Daarbij zal in het vervolg van de 'thesis' worden onderzocht of 'earningsmanagement' door de wijziging van de regelgeving toepasbaar is. De wijziging heeft ook ingrijpende gevolgen gehad voor het eigen vermogen van ondernemingen. Daarbij zal onderzoek worden gedaan of de wijziging van de regelgeving impact heeft gehad op de solvabiliteitspositie van ondernemingen.

Voorts zal er worden onderzocht of de inzicht in de jaarrekening ten opzichte van de oude regelgeving is verbeterd.

De bovengenoemde kernpunten zullen worden onderzocht door gebruik te maken van verzamelde data en onderzoeken die zijn verricht. Bovendien zal er een statistische onderzoek worden verricht om de invloed van de wijziging op de solvabiliteitspositie van ondernemingen te kunnen verklaren.

De thema's die in de 'thesis' aan de orde zullen komen betreft het volgende: wijziging IAS 19, 'earningsmanagement', kwalificaties van pensioenregelingen, hoofdlijnen IAS 19 en RJ 271, verwerking van actuariële resultaten, solvabiliteitspositie van ondernemingen en de inzicht in de jaarrekening.

Voorwoord

In opdracht van Erasmus Universiteit Rotterdam dien ik een scriptie te schrijven binnen het kader van de sectie Accounting, Auditing and Control. De scriptie heeft betrekking op de gewijzigde regelgeving van IAS 19 'Employee Benefits'.

Sinds 1 januari 2013 stelt de 'International Accounting Standard Board' ondernemingen verplicht tot toepassing van de gewijzigde regelgeving van IAS 19. De herziening van de richtlijn heeft gevolgen gehad voor ondernemingen die de wijziging verplicht hebben moeten doorvoeren. De gevolgen hebben betrekking op de externe verantwoording van de resultaten voor de gebruikers van de jaarrekening.

Het doel van de scriptie is om inzicht te verschaffen voor de gebruikers van de jaarrekening. In de scriptie wordt voornamelijk ingegaan op de gevolgen die zich hebben voorgedaan en de manier waarop die zichtbaar worden gesteld in de jaarrekening. Mede wordt besproken de financiële veronderstellingen en de toepassing van 'earningsmanagement'.

Voor de ondersteuning en de gelegenheid die mij is gegeven wil ik graag de heer C. van der Spek en de Erasmus Universiteit Rotterdam bedanken.

1 Inleiding

1.1 Inleiding.

In dit hoofdstuk wordt een algemene beschrijving van het begrip pensioenen gegeven. De probleemstelling met de daaraan verbonden deelvragen en de hoofdvraag zal worden geformuleerd. Om het hoofdstuk af te sluiten zal de opbouw en de structuur van de tekst worden uiteengezet.

1.2 Algemeen.

Een pensioen is een opgebouwde kostenvoorziening voor levensonderhoud van een medewerker. De voorziening wordt uitbetaald indien de werknemer vanwege het bereiken van de gerechtigde pensioenleeftijd niet meer in loondienst werkt. De premie waarmee deze voorziening wordt opgebouwd wordt voor een deel door de werknemer zelf betaald en deels gefinancierd uit het brutoloon van de werkgever. Pensioenen bestaan uit enkele vormen, deze luiden als volgt: ouderdomspensioen, nabestaandenpensioen, vergoedingen met betrekking tot medische kosten die zijn gemaakt en het al dan niet afgesloten levensverzekering na het dienstverband (Ernst & Young, 2013).

Pensioenfondsen hebben een belangrijke rol, betreft het uitkeren van aanspraken. De fondsen ontvangen afgedragen premies van de werkgevers om deze later uit te kunnen keren aan voormalig personeel. De reden dat pensioenfondsen actueel zijn, komt doordat pensioenfondsen de verplichtingen met betrekking tot de aanspraken niet kunnen voldoen. De dreiging dat pensioenfondsen de verplichtingen niet na kunnen komen, kan worden uitgedrukt in de dekkingsgraad. De dekkingsgraad is een ratio om de financiële positie van pensioenfondsen te kunnen beoordelen. Negatieve ontwikkelingen, dat pensioenfondsen de verplichtingen niet na kunnen komen, heeft een bijdrage geleverd aan de herziening van de richtlijn van IAS 19. Met negatieve ontwikkelingen wordt bedoeld, de ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan met betrekking tot demografische en financiële grootheden. In het vervolg zal dit nader worden besproken. De verantwoording en de verwerking van de pensioenverplichting dient in de jaarrekening tot uitdrukking te worden gebracht. Het nakomen van die verplichting kan worden uitgedrukt in een ratio als de voorheen vermelde dekkingsgraad. De wet hanteert een minimum gestelde dekkingsgraad van 105 (Tamerus, 2011). De factor van 105 stelt voor dat pensioenfondsen een buffer hebben om de pensioenverplichting na te komen.

Bepaalde fondsen hebben niet kunnen voldaan aan de wettelijk gestelde dekkingsgraad van 105. Dit heeft ertoe geleid dat de richtlijnen van de raad voor de jaarverslaggeving

(hierna aangeduid als: RJ) en die van de 'International Accounting Standard Board' (hierna aangeduid als: IASB) zijn gewijzigd. De verwerking van pensioenen kan in de Nederlandse regelgeving opgemaakt worden uit RJ 271 'Personeelsbeloningen'. Sedert 2009 is de gewijzigde richtlijn onder de RJ toepasselijk. De voorkeur ging uit naar een richtlijn die toepasselijk is voor het Nederlandse pensioenstelsel en de functionering daarvan in de praktijk (Lohman, 2009).

De IASB heeft ook veranderingen met betrekking tot pensioenen doorgevoerd. De verwerking, presentatie en de toelichting van pensioenen zijn gewijzigd. Een belangrijke wijziging die IASB heeft doorgevoerd betreft de afschaffing van de zogenoemde 'corridor' methode. De herziening van de richtlijn heeft gevolgen gehad voor de externe verslaggeving van ondernemingen. Vanaf 1 januari 2013 stelt de IASB ondernemingen dan ook verplicht om de gewijzigde regelgeving met betrekking tot IAS 19 'Employee Benefits' toe te passen (Ernst & Young, 2013).

Beide veranderingen hebben een impact gehad op de externe verslaggeving. De procedures met betrekking tot de verwerking, toelichting en presentaties zijn derhalve gewijzigd.

1.3 Probleemstelling.

De toepassing van IAS 19 kenmerkt zich door de classificatie van de toegezegde bijdrageregeling en de toegezegde pensioenregeling. De RJ 271 kent dit onderscheid niet. De RJ heeft geconstateerd dat de verplichtingenbenadering ten opzichte van de risicobenadering, beter in het kader van de Nederlandse situatie past (Ernst & Young, 2013). De waarderingen op de balans tussen beide regelgevingen wijken in die zin nadrukkelijk van elkaar af. Voorts zullen de begrippen uiteen worden gezet. Aangezien de regelingen tussen IAS 19 en RJ 271 significant afwijken is divergentie van toepassing. Divergentie is in die zin het uit elkaar groeien van beide regelingen. De RJ heeft over de gewijzigde standaard ten aanzien van IAS 19 een handreiking ter beschikking gesteld. De richtlijnen van de RJ laten het toe om de standaard van IAS 19 voor pensioenen te kunnen gebruiken. Mits de standaarden op een consistente en integrale wijze in en buiten Nederland wordt toegepast (RJ 271.101). Desalniettemin is RJ 271 een onderdeel van IAS 19. De nadruk zal gelegd worden op de regelgeving zoals die door IAS 19 is geformuleerd.

Het niet kunnen voldoen aan de dekkingsgraad heeft een bijdrage geleverd aan de herziening van de richtlijn. Bovendien gaf de regelgeving van IAS 19 geen getrouw beeld van de werkelijkheid, doordat een gedeelte van de actuariële resultaten buiten het zicht van de balans bleven. Dit wordt ook aangegeven in het artikel van Corné Kimenai en Ralph ter Hoeven (Corné Kimenai, 2012). Onderzoek wijst uit dat door gebruik te maken van de 'corridor', met betrekking tot de actuariële winsten en verliezen, kan het resultaat worden beïnvloed (Gert-Jan Brouwer, 2009). Het resultaat kan in de gewenste richting worden beïnvloed, waardoor de jaarrekening geen getrouw beeld van de werkelijkheid geeft. Het bewust beïnvloeden van het resultaat in het voordeel van het management,

kan worden aangeduid als 'earningsmanagement'. Er zal worden geanalyseerd of de gewijzigde regelgeving een impact heeft gehad op het gebied van 'earningsmanagement'.

De herziening van de richtlijn van IAS 19 heeft als gevolg gehad dat er voortaan één methode wordt gehanteerd. Op basis van het onderzoek dat is verricht mag worden geconcludeerd, dat het hanteren van één methode als voordeel heeft, dat de uniformiteit en de vergelijkbaarheid tussen ondernemingen onderling toeneemt. Bovendien is dit in overeenstemming met de 'accounting principles' (Towers Watson, 2010). Een belangrijk aspect, ten aanzien van de verslaggevingsregels, is dan ook de manier waarop de verslaggevingsregels overeenstemmen met de 'accounting principles', zoals deze toepasselijk zijn in de praktijk.

Er zal nader ingegaan worden op de gewijzigde regelgeving van IAS 19, waardoor er wordt getracht het effect van de wijziging tot uitdrukking te brengen. Er zullen vergelijkingen worden opgesteld tussen de oude en de gewijzigde regelgeving. Additioneel zal de regelgeving van RJ 271 'personeelsbeloningen' niet onbesproken blijven.

De wijziging heeft als gevolg gehad, dat de verwerking, verantwoording, balanswaardering en de presentatie in de jaarrekening met betrekking tot pensioenverslaggeving, is gewijzigd.

Aan de hand van de bovengenoemde wijzigingen die zijn doorgevoerd, is de volgende hoofdvraag opgesteld:

"Wat voor invloed heeft de gewijzigde richtlijn op de verslaggeving van ondernemingen die IAS 19 toepassen?"

De beantwoording van de hoofdvraag zal geschieden met behulp van de volgende deelvragen:

- 1) *Hoe wordt er duidelijk onderscheid gemaakt in de classificatie van IAS 19 tussen de toegezegde-bijdrageregeling en de toegezegde-pensioenregeling?*
- 2) *Hoe verschillen de verantwoordingseisen van actuariële resultaten volgens de oude en gewijzigde regelgeving van IAS 19?*
- 3) *Is 'earningsmanagement' toepasbaar in de gewijzigde regelgeving?*
- 4) *Wat voor impact hebben de wijzigingen op ondernemingen die IAS 19 toepassen?*

- 5) *Stemmen de verslaggevingsregels overeen met de 'accounting principles', zoals deze toepasbaar zijn in de praktijk?*

1.4 Structuur.

Het onderzoek gaat nader in op de verwerking, verantwoording, toelichting en presentatie van de gewijzigde regelgeving van IAS 19. Inleidend zal er ingegaan worden op de definitie van pensioenen.

In hoofdstuk drie wordt er een onderscheid aangebracht in de verslaggevingregels van IAS 19 en RJ 271. Het onderscheid tussen de toegezegde bijdrageregeling en de toegezegde pensioenregeling zal worden uiteengezet. In dit gedeelte wordt dan ook ingegaan op de eerste deelvraag.

In hoofdstuk vier zal er een vergelijking worden opgesteld tussen de verantwoording van actuariële resultaten volgens de oude en de gewijzigde standaard. Het onderwerp 'earningsmanagement' wordt in deze paragraaf centraal gesteld. Aan de hand daarvan zullen de tweede en de derde deelvraag worden beantwoord.

In hoofdstuk vijf zal er ingegaan worden op de impact van de wijziging van de regelgeving op ondernemingen. Bovendien zal er worden geanalyseerd of de regels voor de verslaggeving overeenstemmen met de 'accounting principles'. Deelvraag vier en vijf zullen daarmee worden beantwoord.

In het laatste hoofdstuk zal de hoofdvraag aan de hand van de gestelde deelvragen worden beantwoord. Voorts zal er een conclusie worden getrokken en een aanbeveling worden opgesteld.

Samenvattend zal de structuur als volgt uitzien:

- Hoofdstuk 1: Inleiding
- Hoofdstuk 2: Definitie pensioenen.
- Hoofdstuk 3: Hoofdlijnen IAS 19 en RJ 271.
- Hoofdstuk 4: Verwerking van actuariële resultaten volgens de oude en gewijzigde regelgeving van IAS 19.
- Hoofdstuk 5: Potentiële implicaties ten aanzien van de wijziging van IAS 19.
- Hoofdstuk 6: Conclusie & aanbeveling.

2 Pensioenen

2.1 Inleiding.

In paragraaf 2.2 van dit hoofdstuk zal het begrip pensioenen worden gespecificeerd. Daarbij zullen de pijlers worden besproken waaruit het Nederlandse pensioenstelsel deel uitmaakt. Voorts zal de dekkingsgraad worden uiteengezet. Vervolgens zal er in 2.3 de verschillende vormen van pensioenovereenkomsten worden besproken en hoe deze worden ondergebracht in een pensioenfonds. Om de hoofdstuk af te sluiten zal er een conclusie worden getrokken.

2.2 Begrip pensioenen.

Pensioenen omvatten door een werknemer opgebouwde voorziening om kosten met betrekking tot levensonderhoud te financieren. De voorziening wordt uitbetaald indien de werknemer vanwege het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd niet meer in loondienst werkt. De premie waarmee de voorziening wordt opgebouwd geschied voor een gedeelte door de werknemer en voor een deel uit het brutoloon van de werkgever. (Ernst & Young, 2013). Het bovengenoemde suggereert dat je recht hebt op een pensioen indien je in het verleden in dienstverband bent getreden bij een werkgever. Deze aanvullende pensioenopbouw via de werkgever wordt ook wel de tweede pijler in het pensioenstelsel genoemd. Het Nederlandse pensioenstelsel bestaat uit de volgende pijlers.

De eerste pijler, ook wel bekend als de algemene ouderdomswet (hierna aangeduid als: AOW), wordt gefinancierd door middel van het omslagstelsel. Iedereen die in Nederland woont of werkt kan in aanmerking komen voor een AOW uitkering. De financiering van de AOW geschiedt door middel van het omslagstelsel. Het omslagstelsel houdt in dat de beroepsbevolking van nu bijdraagt aan de uitkeringen van de gepensioneerden. De uitkeringen worden deels gefinancierd uit de schatkist van de overheid. Bij de eerste pijler hoeft er per definitie geen sprake te zijn van een dienstverband.

De tweede pijler wordt opgebouwd via de werkgever. De werkgever houdt loon in van de werknemers en betaalt de uitkeringen aan een pensioenfonds in de vorm van premies. De werknemer is in die zin de premiebetaler. Afhankelijk van het gekozen beleid, zal de werkgever of de pensioenfonds de desbetreffende risico dragen. In het vervolg zal dit onderscheid uitvoerig worden uiteengezet.

De derde pijler ook wel bekend als, eigen vermogen, wordt of zelfstandig opgebouwd of door deze onder te brengen in een verzekeringsvorm (ABP, 2015). De verzekeraar zal worden aangemerkt als de risicodragers indien deze wordt ondergebracht in een

verzekeringsvorm. Indien het kapitaal zelfstandig wordt belegd of gespaard loopt de werknemer risico.

De tweede pijler waarbij de werknemer premie inhoud van het loon en deze afdraagt aan het pensioenfonds wordt bij vrijval belast, indien deze voldoet aan de criteria zoals deze is opgesteld door de Wet op de loonbelasting 1964. Deze zogenoemde omkeerregel verschuift de belastbaarheid van de uitkering naar de toekomst indien de uitkering vrijvalt (Pinkse, 2009). Er zal niet nader ingegaan worden op de fiscale omkeerregel. De betaalde premie wordt verplicht ondergebracht in een pensioenfonds. Het pensioenfonds keert de nominale pensioenen uit indien de pensioengerechtigde leeftijd is bereikt of bij eerder overlijden. Uit de voorgaande zin kan worden opgemaakt dat de werknemer wordt aangemerkt als de pensioenontvanger. Indien de financiële situatie daar toereikend voor is, wordt het pensioen verhoogd door gebruik te maken van indexatie. Het doel van indexeren is dat de koopkracht van de gerechtigde wordt gehandhaafd indien de uitkering vrijvalt. Met andere woorden corrigeert indexatie de uitkeringen voor inflatie. Of er sprake zal zijn van indexatie is mede afhankelijk van de afspraken die overeengekomen zijn met het pensioenfonds en of de financiële situatie en de middelen daar toereikend voor zijn. Bovendien is uit de resultaten van een enquête gebleken, dat er een duidelijke verband bestaat tussen een hogere dekkingsgraad en het toepassen van indexatie (DNB, 2010). Financiële middelen van pensioenfondsen omvatten beleggingen, waardoor de omvang van het eigen vermogen wordt vergroot.

De financiële positie van een pensioenfonds wordt uitgedrukt in een dekkingsgraad. De wettelijk gestelde dekkingsgraad dient tenminste een factor te hebben van '105'. Het pensioenfonds heeft een verplichting om de premies uit te keren bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd of bij eerder overlijden. De verplichting wordt berekend aan de hand van de actuele rentestand.

Hieronder een rekenvoorbeeld van de verplichting waarover een fonds moet beschikken, indien over tien jaar een bedrag van 100 uitbetaald dient te worden met inachtneming van verscheidene rentestanden.

uitbetalingbedrag	rentepercentage	looptijd	kasverplichting
100	1,03	10	74,40939149
100	1,02	10	82,03482999
100	1,01	10	90,52869547
100	1	10	100

De pensioenverplichting wordt berekend aan de hand van de volgende formule: $Z/((X)^Y)$ waar Z staat voor het bedrag van uitbetaling, X staat voor rentepercentage en

Y staat voor looptijd. Hoe lager het rentepercentage, hoe meer geld pensioenfondsen in kas dienen te hebben.

De pensioenverplichting is van belang om de dekkinggraad te berekenen. De dekkinggraad wordt berekend aan de hand van de volgende formule: (Actuele waarde van een beleggingsportefeuille) / (Actuele waarde van de totale pensioenverplichtingen) (Onbekend, 2014). Twee factoren, die de dekkinggraad bepalen, kunnen worden afgeleid uit de bovenstaande berekening: de actuele rentestand en de waarde van de beleggingsportefeuille. Beide factoren zijn van invloed op de financiële situatie van pensioenfondsen. Hieruit kan worden geconcludeerd dat hoe hoger de dekkinggraad, hoe waarschijnlijker het is dat indexatie plaats zal vinden.

2.3 Pensioenovereenkomsten en de wijze van uitvoering.

Een arbeidsvoorwaarde tussen werkgever en werknemer, waarbij de werkgever premie inhoudt van de werknemer en vervolgens afstaat aan een pensioenfonds, kenmerkt zich als de tweede pijler en is een aanvulling op de AOW. Uit data van het centraal bureau voor de statistiek blijkt dat meer dan 90 procent van de bevolking in Nederland gebruik maakt van de tweede pijler (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2010). De arbeidsverhouding wordt dan ook vormgegeven in een pensioenovereenkomst. Een pensioenovereenkomst kan bestaan uit de volgende overeenkomsten:

1. Uitkeringovereenkomst
2. Kapitaalovereenkomst
3. Premieovereenkomst

Een uitkeringsovereenkomst voorziet de gepensioneerde van een uitkering waarbij de werkgever jaarlijks een afgesproken bedrag van je loon afdraagt aan de pensioenuitvoerder. De hoogte van de pensioenuitkering staat overigens vast (Autoriteit Financiële Markten, 2015). Een uitkeringsovereenkomst kan worden onderverdeeld in twee subregelingen.

- *Eindloonregeling;*
het relevante kenmerk van deze regeling is dat het laatst verdiende salaris en het aantal jaar in dienstverband als uitgangspunt wordt genomen voor de pensioenuitkering. De eindloonregeling is gunstig indien wordt verwacht dat het salaris in de laatste fase van het dienstverband zal toenemen. Daartegenover staat dat het ongunstig is indien het salaris afneemt.
- *Middelloonregeling;*
het uitgangspunt bij een middelloonregeling is, dat het pensioen afhangt van het aantal jaar dat er in dienst is getreden en de hoogte van de salaris gedurende het dienstverband. Het pensioen zal afhankelijk zijn van het gemiddelde salaris van je dienstbetrekking (Autoriteit Financiële Markten, 2015). Bij de middelloonregeling wordt over het algemeen indexatie toegepast. Zoals voorheen besproken zal dit

geschieden indien de financiële middelen dat toelaten (Pensioenfederatie).

De eindloonregeling leidt over het algemeen tot het nemen van een hogere pensioenverplichting. De kosten voor zowel de werkgever als de werknemer zullen oplopen indien er sprake is van een salarisstijging. Immers moet de werkgever pensioenaanspraken toekennen over dienstjaren die betrekking hebben op het verleden. Dit wordt ook aangeduid met het begrip 'backservice' (PwC, 2011). Voor de werknemer geldt dat deze een hoger pensioenpremie dient te betalen, aangezien er over een hoger salaris hetzelfde percentage premie wordt geheven. De inhaal voor de kosten van de 'backservice' geldt voor zowel de werknemer als de werkgever.

Het toepassen van een kapitaalovereenkomst voorziet de werknemer van een vastgesteld bedrag bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd. Het vastgesteld kapitaal wordt ter beschikking gesteld om op pensioendatum zelfstandig een uitkering aan te kopen. Soms wordt het bedrag van het vastgesteld kapitaal op basis van behaalde rendement verhoogd (Autoriteit Financiële Markten, 2015).

De premieovereenkomst voorziet de werknemer van een overeenkomst, waarbij het bedrag dat de werkgever afstaat aan de pensioenuitvoerder vaststaat. Afhankelijk van het gekozen beleid zal met de afgedragen premies worden belegd of gespaard. Het eindkapitaal waarmee een pensioenuitkering wordt aangekocht zal afhangen van de ontwikkelingen in de spaarrente/beleggingsresultaten. Er kan dan ook worden verondersteld dat het eindkapitaal op pensioendatum onzeker zal zijn (Autoriteit Financiële Markten, 2015). Uit het bovenstaande kan aangenomen worden dat de pensioenuitkering afhangt van de economische ontwikkelingen met betrekking tot de spaarrente. Indien er wordt belegd zal de uitkering afhangen van het behaalde rendement op beleggingen.

Indien de overeenkomst is aangegaan tussen de werknemer en werkgever dient de pensioenovereenkomst verplicht te worden ondergebracht bij een fonds. De wet schrijft voor dat de overeenkomst verplicht moet worden ondergebracht bij een pensioenuitvoerder. Met enkele uitzonderingen kan de overeenkomst worden ondergebracht bij een pensioenuitvoerder die gevestigd is in een Europese lidstaat of bij een verzekeraar die beschikt over een zetel in het buitenland (De Nederlandsche Bank, 2007). Inzake de pensioenwet kunnen de pensioenovereenkomsten in Nederland worden ondergebracht in:

- Bedrijfstakpensioenfonds
- Ondernemingspensioenfonds
- Levensverzekeringmaatschappij

Bij het onderbrengen van de overeenkomst in een bedrijfstakpensioenfonds dient in acht te worden genomen dat bepaalde bedrijfstakken wettelijk verplicht worden gesteld om de overeenkomst onder te brengen onder een bedrijfstakpensioenfonds (Coen Arnold, 2012). Bij een bedrijfstakpensioenfonds worden pensioenen opgebouwd van verschillende rechtspersonen die behoren tot een eenzelfde bedrijfstak. De gespaarde

gelden van het bedrijfstak worden collectief door de fonds belegd. De rechtspersonen beschikken over een leiding, echter zit de leiding niet in het bestuur van de rechtspersonen om de onafhankelijkheid te waarborgen (Ernst & Young, 2013). Een bedrijfstakpensioenfonds brengt een aantal voordelen met zich mee. Uit onderzoek dat is verricht door de Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen is gebleken, dat het onderbrengen van het pensioen onder een bedrijfstakpensioenregeling goedkoper is (dr. S.G. van der Lecq, 2006). Het collectief deelnemen onder een bedrijfstakpensioenfonds en de schaalvoordelen die kunnen worden behaald veroorzaken dit fenomeen. Daarentegen kan het onderbrengen van het pensioen onder een bedrijfstakpensioenfonds nadelen met zich meebrengen. Als werkgever kan er geen aanspraak worden gemaakt op terugstortingen. Bovendien stelt het bedrijfstakpensioenfonds de voorwaarden op van de pensioenregeling. De bovengenoemde houdt in dat de werkgever niet kan afwijken van de voorwaarden die zijn opgesteld door het bedrijfstakpensioenfonds. Bedrijfstakpensioenregelingen kunnen zich kwalificeren als een toegezegde pensioen regeling of een toegezegde bijdrage regeling. De kwalificatie kan opgemaakt worden uit de inhoud van de overeenkomst. Bij een toegezegde bijdrage regeling ligt het risico bij de werknemer, terwijl het risico bij een toegezegde pensioenregeling bij de werkgever ligt. Het verschil zal in het vervolg nader worden uiteengezet (Ernst & Young, 2013).

Een ondernemingspensioenfonds is bedoeld voor een groep die binnen één onderneming werkzaam is. In tegenstelling tot het bedrijfstakpensioenfonds staat de rechtspersoon onder een gemeenschappelijke leiding. De gespaarde gelden van de onderneming wordt door de fonds belegd. Om de onafhankelijkheid te waarborgen is er een juridische scheiding aangebracht tussen de fonds en de rechtspersoon (Ernst & Young, 2013). Uit onderzoek dat is verricht door Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen is gebleken, dat het onderbrengen van de gelden onder een ondernemingspensioenfonds hogere kosten met zich meebrengen dan die van een bedrijfstakpensioenfonds (dr. S.G. van der Lecq, 2006). Dit fenomeen wordt veroorzaakt, doordat ondernemingspensioenfondsen over een lagere werknemersbestand beschikken. Echter brengt het onderbrengen onder een ondernemingsfonds ook voordelen met zich mee. Uit onderzoek van 'PricewaterhouseCoopers' is gebleken dat de betrokkenheid in een ondernemingspensioenfonds hoog is (PricewaterhouseCoopers, 2007). Bovendien kan de werkgever de regeling flexibel binnen de kader van arbeidsvoorwaarden laten aansluiten. De onderneming heeft in die zin enige inbreng in het te voeren beleid (PricewaterhouseCoopers, 2007). Ondernemingspensioenregelingen kwalificeren zich als een toegezegde pensioenregeling. Het risico ligt bij de werkgever (Ernst & Young, 2013). Echter kan de regeling zich ook kwalificeren als een toegezegde bijdrage regeling, indien blijkt dat de werkgever geen actuair risico loopt. Het verschil zal in het vervolg nader worden besproken.

Tot slot kan de overeenkomst worden ondergebracht bij een levensverzekeringmaatschappij. De pensioenregeling is bij de laatstgenoemde regeling rechtstreeks verzekerd. De wijze waarop de pensioenregeling wordt verwerkt in de

jaarrekening van de onderneming geschiedt op eenzelfde wijze. Aangemerkt moet worden dat er enkele uitzonderingen en vrijstellingen bestaan (Ernst & Young, 2013).

2.4 Conclusie.

Pensioenen omvatten aanspraken die het recht geven op periodieke uitkeringen van voormalig personeel. Het Nederlandse pensioenstelsel is opgebouwd uit drie pijlers. De opbouw van het pensioen geschiedt via het omslagstelsel, dienstverband en eventuele aanvullingen. De relatie tussen werkgever en werknemer wordt vormgegeven in een overeenkomst afhankelijk van het gekozen beleid. Afhankelijk van de overeenkomsten worden ze ondergebracht in een pensioenfonds. De financiële positie van een pensioenfonds kan worden uitgedrukt in een dekkingsgraad.

In het volgende hoofdstuk zal er een onderscheid worden aangebracht in de verslaggevingregels tussen IAS 19 en RJ 271. Het onderscheid tussen de toegezegde bijdrageregeling en de toegezegde pensioenregeling zal worden besproken.

3 Hoofdpijnen IAS 19 en RJ 271

3.1 Inleiding.

In paragraaf 3.2 zullen de hoofdpijnen, zoals die zijn voorgeschreven door de RJ, worden besproken. In paragraaf 3.3 zullen de hoofdpijnen worden besproken die zijn opgesteld door de IASB. In beide paragrafen zal duidelijk worden waarom de voorkeur uitgaat naar de verplichtingen benadering of de risicobenadering. Vervolgens zal er in de paragrafen 3.4 respectievelijk 3.5 de toegezegde bijdrageregeling en de toegezegde pensioenregeling worden uiteengezet. Voorts zal er in paragraaf 3.6 de vrijstellingen en uitzonderingen worden besproken met betrekking tot de toegezegde bijdrageregeling en de toegezegde pensioenregeling. In paragraaf 3.7 wordt duidelijk gemaakt welke posten van invloed zijn op zowel de pensioenlasten als de pensioenverplichting. Om dit hoofdstuk af te sluiten zal er in de laatste paragraaf een conclusie worden getrokken.

3.2 Hoofdpijnen RJ 271.

De gewijzigde regelgeving 'personeelsbeloningen' heeft ten opzichte van IAS 19 gekozen voor een andere regelgeving. Voor de wijziging van de regelgeving van 'personeelsbeloningen' heeft de regelgeving voor de jaarverslag bewust gekeken naar de wijze van uitvoering van het Nederlandse pensioenstelsel en de manier waarop de regelgeving praktisch uitvoerbaar is. De gewijzigde regelgeving 'personeelsbeloningen' is gepubliceerd op 2 februari 2009. Sedert 2010 mag de oudere regelgeving 'personeelsbeloningen' die gebaseerd was op IAS 19 niet meer worden toegepast. De belangrijkste wijziging met betrekking tot de regelgeving betreft dat onvoorwaardelijke

aanspraken afgefinancierd dienen te worden door de aanspraken onder te brengen bij een pensioenuitvoerder (Corné Kimenai RA, juni 2013). Er is een scheiding aangebracht van de verantwoordelijkheden respectievelijk verplichtingen van de werknemers, werkgevers en de pensioenuitvoerders. Bovendien heeft de RJ aangegeven dat conform de richtlijn 'RJ 252' (voorzieningen) de verplichtingenbenadering beter in de context van de Nederlandse pensioenregeling past. Echter gaat IAS 19 uit van de risicobenadering. De toegezegde bijdrage regeling en de toegezegde pensioenregeling waar de risicobenadering van uitgaat, zijn volgens de nieuwe standaard van RJ 271 komen te vervallen. Uit literatuuronderzoek is gebleken, dat de gewijzigde richtlijn duidelijke verschillen vertoont met de oude richtlijn. De gewijzigde richtlijn vertoont ten opzichte van de oude richtlijn specifieke formuleringen met betrekking tot de verslaggeving. Bovendien dient er meer informatie te worden opgenomen in de toelichting (Schoonderbeek, Ontwikkelingen in Nederlandse pensioenverslaggevingsregels, 2011). De afschaffing van beide regelingen heeft als gevolg gehad dat ondernemingen de premie die ze betalen aan pensioenuitvoerders moeten verantwoorden in de resultatenrekening.

De actuariel bepaalde pensioenlast dient niet opgenomen te worden in de resultatenrekening.

De verplichtingenbenadering gaat uit van de verplichting die aan de pensioenuitvoerders betaald dient te worden. Concreet bestaat de verplichting uit premies. Er kan een tweetal onderscheid worden aangebracht in de te betalen premies: Jaarlijks de te betalen premies respectievelijk additionele bijdragen. De betaalde pensioenpremies dienen als last te worden verwerkt in de resultatenrekening (Corné Kimenai RA, juni 2013). Indien de premie nog niet is betaald dient er een verplichting opgevoerd te worden aan de passiefzijde van de balans. De verplichting dient te worden verantwoord onder de post schulden (rekening-courant). Voor additionele bijdragen kan een voorziening worden gevormd indien deze voldoet aan een drietal voorwaarden (RJ 271.307):

- de rechtspersoon heeft een verplichting aan de pensioenuitvoerder en/of werknemer. Het gaat hierbij om een in rechte afdwingbare of een feitelijke verplichting;
- de afwikkeling van de verplichting zal leiden tot een uitstroom van middelen en;
- er kan een betrouwbare schatting worden gemaakt van de te vormen verplichting.

Voor zover de bovenstaande voorwaarden niet van toepassing zijn, worden de betalen premies ten laste gebracht van de resultatenrekening.

De waardering van de verplichting geschiedt tegen de beste schatting. De verplichting dient te worden opgenomen tegen de nominale waarde indien de verplichting binnen één kalenderjaar wordt afgewikkeld. Indien de verplichting op een later tijdstip zal worden afgewikkeld moet deze worden gewaardeerd tegen de contante waarde met inachtneming van een disconteringsvoet die gelijk is aan de actuele marktrente. Er zal niet gedetailleerd ingegaan worden op de regelgeving van de RJ.

3.3 Hoofdlijnen IAS 19.

Onder de standaard van IAS 19 kan er een concrete definitie van het begrip pensioenregelingen worden opgemaakt. De regelingen kenmerken zich als regelingen die betrekking hebben op pensioenuitkeringen; periodieke en eenmalige bepalingen die aanvangen vanaf het begin van de pensioenen; en als regelingen anders dan de hierboven vermelde regelingen, zoals een afgesloten levensverzekering en vergoedingen van kosten voor medische doeleinden.

Daar waar de RJ de verplichtingenbenadering hanteert, geeft IAS 19 de voorkeur uit aan de risicobenadering. De benadering is gebaseerd op, of de rechtspersoon na betaling van de jaarlijkse premie, al dan niet verantwoordelijk wordt gehouden voor de verplichtingen of verantwoordelijk is voor de verplichtingen die in de toekomst tot premiebetalingen kunnen leiden. Het onderscheid dat in de regelgeving van IAS 19 wordt aangebracht, is een onderverdeling in een toegezegde bijdrage regeling (DC-regeling) of een toegezegde pensioenregeling (DB-regeling). De scheidslijn tussen beide regelingen zullen in het vervolg nader worden uiteengezet.

Indien in economische zin de rechtspersoon materieel risico loopt, dient de regeling zich te kwalificeren als een DB. IAS 19.28 stelt dan ook dat de pensioenregeling vastgesteld dient te worden op basis van een in rechte afdwingbare of feitelijke verplichtingen of deze wel of niet van toepassing is op een rechtspersoon. Het onderscheid tussen beide regelingen kan bovendien worden opgemaakt uit de uitvoeringsovereenkomst, waarbij de te betalen bijdragen staan vermeld. Ook kan uit de inhoud van de overeenkomst opgemaakt worden of de rechtspersoon wel of geen risico loopt.

De toegezegde bijdrage regeling kwalificeert zich als een pensioenregeling, waarbij na betaling van de premie aan een derde de rechtspersoon niet meer aansprakelijk kan worden gesteld voor additionele bijbetalingen. Er bestaat geen verplichting voor de rechtspersoon om de tekorten bij het fonds bij te betalen. Daartegenover staat dat de rechtspersoon geen aanspraak kan maken op premieruggave. Bij een DC-regeling is de pensioenlast dat wordt verantwoord dan ook gelijk aan de verschuldigde premie. De rechtspersoon loopt geen risico voor eventuele tekorten. Ten behoeve van het tekort wordt dan ook geen verplichting opgenomen aan de passief zijde van de balans.

De toegezegde pensioenregeling (DB-regeling) is complexer van aard en kwalificeert zich als alle overige regelingen die niet onder de DC-regeling vallen. De rechtspersoon wordt verantwoordelijk gesteld indien er extra premies bijbetaald moeten worden respectievelijk een premieruggave plaatsvindt. Indien de rechtspersoon in materiële zin actuariel een beleggingsrisico loopt, dan is er sprake van een toegezegde pensioenregeling. In dit geval rust het economisch risico bij de rechtspersoon. De rechtspersoon dient de verplichting, voortvloeiend uit pensioenen, op te nemen op de balans (S. Böhmer, 2013).

3.4 Toegezegde bijdrageregeling.

In een toegezegde bijdrageregeling worden de premie betalingen aan een pensioenfonds erkend als last in de periode waar deze betrekking op hebben. Indien de werkgever overeenkomt met het te betalen bedrag op een bepaald tijdstip is het niet noodzakelijk verdere verplichtingen op de balans op te nemen (Hans-jörg Naumer, 2012). De regelgeving is in die zin eenvoudig van aard. Voor elke verslaggevingperiode dient de betaalde premies te worden geboekt als uitgaven. In de toelichting worden de uitgaven opgenomen van het desbetreffende boekjaar. Pensioenuitgaven worden dus als kostenpost verantwoord. De werknemer bouwt een pensioen op aan de hand van de betaalde premies. Het risico ligt dus niet bij de werkgever. Indien de feitelijke pensioenuitkering afwijkt van de geschatte pensioenuitkering dan kan de rechtspersoon hier niet aansprakelijk op worden gesteld. Het risico komt voor rekening van de werknemer of een verzekeraar. Met risico wordt bedoeld het actuariële risico dat de rechtspersoon loopt. Actuarieel risico is het risico dat zich voordoet naar aanleiding van de veranderingen van de overlevingstafels of de veranderingen in de lonen. Met andere woorden het verschil tussen de verwachte en het werkelijke rendement (Sebastiaan Reenders, 2013). Door de veranderingen treedt er een verschil op dat niet kan worden verhaald bij de rechtspersoon.

De standaarden met betrekking tot waardering en bepaling van het resultaat van toegezegde bijdrageregeling zijn te vinden in IAS 19.50-52. Zoals voorheen vermeld, is de verwerking van een toegezegde bijdrage regeling eenvoudig van aard. Het is voldoende om de verschuldigde premie in aanmerking te nemen (IAS 19.50). Indien de verplichting niet is nagekomen, dient deze te worden opgenomen als een verplichting aan de passief zijde van de balans (IAS 19.51a). De rechtspersoon dient de verschuldigde premie als schuld op te nemen in de resultatenrekening (IAS 19.51b). Indien de verschuldigde premie niet binnen twaalf maanden na balansdatum is afgewikkeld, dient deze contant te worden gemaakt tegen een disconteringspercentage van staatsobligaties (IAS 19.52).

De verwerking van de toegezegde bijdrageregeling is, zoals hierboven vermeld, eenvoudig van aard. Voor de rechtspersoon bestaat er geen verdere verplichting dan de te leveren bijdrage. De bijdrage wordt als kostenpost opgenomen op de balans. De boeking van pensioenkosten zal worden geconcretiseerd aan de hand van de volgende boeking:

Stel dat een rechtspersoon voor een bedrag van 1500 aan pensioenlasten heeft. In het lopend boekjaar wordt dan de volgende boeking gemaakt: 1500 wordt geboekt bij pensioenkosten, daartegenover staat dat 1500 wordt betaald per kas of per bank. De toegezegde pensioenregeling zit gecompliceerder in elkaar. In de volgende paragraaf zal dit worden geconcretiseerd.

3.5 Toegezegde pensioenregeling.

De regelgeving van IAS 19 kwalificeert de toegezegde pensioenregeling als, alle overige regelingen die niet onder de toegezegde bijdrageregeling vallen. Indien er niet is voldaan aan de definitie van een toegezegde bijdrageregeling dan dient de rechtspersoon deze te kwalificeren als een toegezegde pensioenregeling. De regeling kenmerkt zich, doordat het beleggingsrisico en het actuariel risico op de rechtspersoon rust (Ernst & Young, 2013). De verwerking betreffende de DB-regeling is complexer van aard. De toekomstige salarisstijgingen, veranderingen in overlevingstafels, veranderingen in disconteringspercentage en eventuele indexatie die worden toegepast, maken deel uit van het complexe karakter van een DB-regeling. De betaalde premie is dan ook niet gelijk aan de premie uitgaven van een rechtspersoon. Het risico ligt immers bij de rechtspersoon. Er kunnen bijbetalingen respectievelijk premieruggave aan een pensioenfonds plaatsvinden. Aangezien er rekening dient te worden gehouden met factoren met een onzekere karakter, zal de uitkomst sterk afhangen van veronderstellingen (Sebastiaan Reenders, 2013). Om diezelfde reden dient volgens IFRS een voorziening te worden gevormd. IAS 19 stelt dan ook dat indien er een verplichting bestaat, de waarde van de verplichting opgenomen dient te worden tegen de contante waarde van die verplichting. De rechtspersoon dient voor de verplichting een actuariële methode toe te passen. De methode die IFRS hanteert met betrekking tot het verdisconteren van een voorziening betreft de 'Projected Unit Credit Method' (hierna aangeduid als: PUCM). Volgens de 'PUCM' dient de gehanteerde disconteringsvoet een factor te hebben die gelijk is aan hoogwaardige ondernemingsobligaties of staatsobligaties (IAS 19.78). De 'PUCM' houdt rekening met demografische en financiële grootheden. Financiële grootheden waar de 'PUCM' rekening mee houdt zijn achtereenvolgens, toekomstige salariswijzigingen, het al dan niet toepassen van indexatie, te hanteren disconteringsvoet van staatsobligaties en de verwerking van actuariële berekende resultaten (H.J.Ots, 2004). Onder demografische veronderstellingen wordt verstaan; overlevingskansen, arbeidsongeschiktheidskansen, gehuwdheidsfrequentie en bestandontwikkelingen, keuzes voor uitbetalingen en uitruilregelingen. Toekomstige berekeningen kunnen niet nauwkeurig worden vastgesteld, waardoor er schattingsverschillen 'actuariële resultaten' ontstaan.

De richtlijnen met betrekking tot waardering en resultaatbepaling van de toegezegde pensioenregeling zijn te vinden in IAS 19.55-130. Volgens IAS 19.57(a) dient de actuariële berekening plaats te vinden door gebruik te maken van de 'PUCM' met inachtneming van financiële en demografische grootheden (Ernst & Young, 2013). Met deze methodiek dienen er veronderstellingen te worden gemaakt ten aanzien van de vermoedelijke pensioengrondslag. Er dient rekening te worden gehouden met schattingen en de verschillen die daaraan ten grondslag liggen (Pinske, 2009).

Het toerekenen van aanspraken aan het lopend verslagjaar dient te geschieden, door gebruik te maken van de contante waarde methodiek en de wijzigingen die plaatsvinden bij de al berekende aanspraken.

Bij de waardering dient in acht te worden genomen de reële waarde van de fondsbelegging (Ernst & Young, 2013).

De hierboven genoemde richtlijnen zijn complex van aard. De berekeningen kunnen om die reden afwijken. In bepaalde gevallen schrijft IAS 19.60 dan ook voor om veronderstellingen, gemiddelden en 'short cuts' te hanteren om tot de juiste berekeningen ten aanzien van het resultaat en pensioenverplichting te kunnen komen (Ernst & Young, 2013).

3.6 Toegezegde pensioenregeling of toegezegde bijdrageregeling.

Bij de verwerking van pensioenen is het niet van belang hoe de pensioenregeling ondergebracht is. Echter zijn er enkele uitzonderingen en situaties die uiteengezet moeten worden.

Voor een bedrijfstakpensioenregeling dient er een onderscheid te worden aangebracht aan de hand van de inhoud van de regeling of deze is aan te merken als een DC-regeling of een DB-regeling. De inhoud van de overeenkomst en of het economisch risico rust bij de rechtspersoon dient bij de bepaling in aanmerking te worden genomen. De verwerking van een bedrijfstakpensioenregeling zal onder normale omstandigheden kwalificeren als een toegezegde bijdrage regeling. Het economisch risico ligt dan niet bij de rechtspersoon (Ernst & Young, 2013). Echter kan een bedrijfstakpensioen zich kwalificeren als een toegezegde pensioenregeling indien de verplichting voor de rechtspersoon bestaat voor het voldoen van de premie die verband houdt met het lopend boekjaar. De verplichting kan opgemaakt worden uit de inhoud van de overeenkomst, evenals de overeenkomst tussen de rechtspersoon en het fonds, waarbij het economische risico voor rekening van de rechtspersoon komt.

De richtlijnen van IAS 19 duiden aan, dat het in bepaalde gevallen mogelijk is dat een toegezegde pensioenregeling zich kwalificeert als een toegezegde bijdrage regeling, indien er is voldaan aan de volgende twee voorwaarden:

- informatie ontbreekt om de regeling te kwalificeren als een toegezegde pensioenregeling (IAS 19.34);
- of dat de benodigde informatie er is, maar de rechtspersoon niet in staat is om het aandeel in fondsbeleggingen op een betrouwbare manier te kunnen schatten (IAS 19.36). In het geval dat een toegezegde pensioenregeling verwerkt wordt als een toegezegde bijdrageregeling, dient de rechtspersoon te voldoen aan de standaard van IAS 19.37. De standaard schrijft voor dat de rechtspersoon in een 'multi-employer plan', op basis van een 'contractual agreement' die is aangegaan, haar aandeel met betrekking tot een tekort of een overschot dient te verwerken in de jaarrekening van de desbetreffende rechtspersoon.

Aanvullend moet de rechtspersoon de volgende informatie vermelden in de toelichting van de jaarrekening (IAS 19.34 en IAS 19.148(d)) met betrekking tot het kwalificeren van een toegezegde pensioenregeling als een toegezegde bijdrageregeling:

- de regeling betreft een toegezegde pensioenregeling;
- het feit dat er informatie ontbreekt en de benodigde verwerking niet plaats kan vinden;
- veronderstelling met betrekking tot te betalen pensioenpremies voor het lopend boekjaar;
- informatie over de gevolgen van het te betalen tekort of overschot in de toekomst dient duidelijk te worden geformuleerd;
- informatie verstrekken over het aandeel van deelname aan een bedrijfstakregeling.

Indien er sprake is van verwerking in de jaarrekening als een toegezegde pensioenregeling dient in acht te worden genomen dat (IAS 19.33):

- er dient op dezelfde wijze een berekening plaats te vinden van het proportionele aandeel van de aanspraken;
- in de toelichting dient informatie te worden opgenomen zoals wordt voorgeschreven volgens de standaarden van IAS 19.135-148.

De rechtspersoon loopt geen risico voor eventuele bijbetalingen ten behoeve van nationale regelingen. De algemene ouderdomswet is hier een voorbeeld van. Dergelijke regelingen worden dan ook geclassificeerd als een toegezegde bijdrageregeling.

Ondernemingspensioenregelingen kwalificeren zich als een toegezegde bijdrageregeling indien de rechtspersoon geen actuariel risico loopt. Indien dit wel het geval is, dient de kwalificatie te geschieden als een toegezegde pensioenregeling.

Levensverzekeringmaatschappijen hanteren ook de algemene criteria voor de classificatie van pensioenregeling. Indien het actuariel risico en beleggingsrisico voor rekening van de rechtspersoon is, dan dient deze te worden gekwalificeerd als een toegezegde pensioenregeling en 'vice versa'.

Eindloonregelingen kwalificeren zich altijd als een toegezegde pensioenregeling. Dit is het geval, omdat 'backservice' kosten die verband houden met toekomstige salarisstijgingen niet kunnen worden verzekerd.

Middelloonregelingen worden geclassificeerd als een toegezegde bijdrageregeling mits er wordt voldaan aan alle opgenoemde voorwaarden:

- het contract betreft een garantiecontract;
- bij ontbinding van het contract kan het contract zonder additionele kosten worden overgedragen aan een andere verzekeraar of het contract kan premievrij worden gemaakt;
- de financiering van indexaties wordt uitsluitend gefinancierd uit de overrente;
- de rechtspersoon kan niet aansprakelijk worden gesteld op tekorten indien de maatschappij tegen een faillissement aanloopt;
- Indien een actuariel berekende resultaat niet ten voordele van de rechtspersoon alsmede negatieve resultaten wel ten laste van de verzekeraar komt;

- risico dat voortvloeit uit waardeoverdrachten dient te zijn verzekerd.

3.7 De bepaling van pensioenvoorziening en pensioenlast.

Bij de bepaling van een pensioenvoorziening dient de entiteit aan de passiefzijde op de balans een verplichting op te nemen. Voor zover het bedrag negatief (actiefpost) is, dient het negatief saldo te worden opgenomen als een actiefpost. Dit geschiedt tegen een bedrag, niet hoger dan de contante waarde van de economische voordelen, waarbij de rechtspersoon beschikkingsmacht over heeft. Het economisch voordeel dient voordelig te zijn voor de rechtspersoon in de vorm van toekomstige reductie van de premie respectievelijk terugbetalingen 'asset ceiling' (IAS 19.8).

IAS 19.57 schrijft voor dat de pensioenvoorziening het saldo moet zijn van de volgende posten die staan opgesomd in de volgende tabel.

Contante waarde van toegekende pensioenaanspraken op balansdatum +/+			
De reële waarde van de fondsbeleggingen op balansdatum die worden aangehouden om de toekomstige pensioenen uit te betalen	-/-		
Actuariële winsten	+/+		
Actuariële verliezen	-/-		
Pensioenvoorziening			

De bepaling van de pensioenvoorziening dient gedurende het lopend boekjaar plaats te vinden, zodat op balansdatum de voorziening niet afwijkt van de bedragen die de entiteit verwerkt in de jaarrekening (Ernst & Young, 2013).

Bij de bepaling van pensioenlasten dient in acht te worden genomen dat de lasten worden verwerkt in de winst en verliesrekening en de actuariële resultaten in het totaalresultaat. De last die in de winst en verliesrekening opgenomen dient te worden, wordt berekend door de volgende posten die staan vermeld in de tabel.

aan het dienstjaar toegerekende pensioenkosten	+/+		
Lasten over verstreken diensttijd uit aanpassing van de pensioenregeling en negatieve lasten wegens belangrijke afname van het aantal deelnemers aan de pensioenregeling	+/-		
Toe te rekenen effect van beëindiging van de regeling	+/-		
Toe te rekenen netto interest	+/-		
Pensioenlasten			

Opgemerkt dient te worden dat bij de berekening van de last, de actuariële resultaten buiten beschouwing worden gelaten. De actuariële resultaten worden ten gunste of ten laste gebracht van het totaalresultaat.

De pensioenbaten en lasten kunnen door andere posten positief of negatief worden beïnvloed. Indien dit het geval is, worden deze posten ook in aanmerking genomen als een bate of een last, waardoor dit een positief of negatief effect kan hebben in de winst en verliesrekening. Bovendien kunnen medische kosten die betrekking hebben op verzorging ook als een post worden opgenomen in de winst en verliesrekening van een entiteit.

3.8 Conclusie.

De regelgeving van de RJ 'personeelsbeloningen' heeft ten opzichte van IAS 19 gekozen voor een andere benadering. Bovendien heeft de RJ de kwalificatie volgens een toegezegde bijdrageregeling of een toegezegde pensioenregeling laten vervallen aangezien de risicobenadering niet meer geldt. Indien de te betalen premies niet zijn afgewikkeld dienen deze te worden opgenomen tegen de nominale waarde of de contante waarde afhankelijk of de afwikkeling binnen één kalenderjaar zal plaatsvinden.

IAS 19 daarentegen hanteert wel de risicobenadering. Het onderscheid en de kwalificatie bestaat uit de toegezegde pensioenregeling of de toegezegde bijdrageregeling. Het onderscheid voor beide regelingen wordt aangebracht of de rechtspersoon al dan niet aansprakelijk wordt gesteld voor de tekorten respectievelijk overschotten. Echter zijn er enkele uitzonderingen waarbij toegezegde bijdrageregelingen verwerkt kunnen worden als toegezegde pensioenregelingen en 'vice versa'.

De toegezegde bijdrageregeling levert met de verwerking op de balans geen problemen op. Daarentegen is de toegezegde pensioenregeling complexer van aard en brengt enige subjectiviteit met zich mee. Subjectiviteit wordt veroorzaakt, doordat er veronderstellingen worden gemaakt ten aanzien van de pensioenregeling. De IASB hanteert echter de 'Projected Unit Credit Method' om de subjectiviteit enigszins te verminderen en de vergelijkbaarheid te bevorderen.

Bij de bepaling van de pensioenvoorziening dient de entiteit de voorziening tot uitdrukking te brengen op de balans. De bepaling van de verplichting dient gedurende het lopend boekjaar plaats te vinden.

Bij de bepaling van de pensioenlast dient in acht te worden genomen dat de lasten worden verwerkt in de winst en verliesrekening en de actuariële resultaten in het totaalresultaat.

De actuariële resultaten worden ten gunste of ten laste gebracht van het totaalresultaat. De pensioenbaten en lasten kunnen door andere posten positief of negatief worden beïnvloed.

Het onderscheid tussen de regelgeving van de RJ en die van de IASB verschilt dus enigszins in de verwerking in de jaarrekening. De regelgeving van IASB kent bovendien twee mogelijkheden om pensioenregeling te kwalificeren.

In de volgende paragraaf zal nadrukkelijk worden ingegaan op de veronderstellingen die worden gemaakt ten aanzien van financiële en demografische grootheden.

4 Verwerking van actuariële resultaten volgens de oude en gewijzigde regelgeving van IAS 19

4.1 Inleiding.

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk wordt een definitie gegeven van actuariële resultaten. Vervolgens wordt er in paragraaf 4.3 respectievelijk 4.4 de verwerking van actuariële resultaten, volgens de oude en gewijzigde regelgeving uiteengezet. De gevolgen van de wijziging van de regelgeving wordt besproken in paragraaf 4.5. Daarbij komt de definitie van solvabiliteit aan de orde. Voorts zal er in paragraaf 4.6 worden gekeken of volgens de toegezegde pensioenregeling winststuring mogelijk is. Een aantal onderzoeken die zijn verricht zullen daarbij aan de orde komen. In de laatste paragraaf zal er een conclusie worden getrokken.

4.2 Definitie actuariële resultaten.

Voordat er een concreet definitie van actuariële resultaten kan worden gegeven zullen eerst de grondslagen worden uiteengezet. De lasten en verplichtingen van pensioentoezeggingen worden bepaald door de gehanteerde grondslagen. Het doel van de grondslagen is om een goede schatting te kunnen maken van de toezeggingen van pensioenen gedurende het dienstverband. De grondslagen dienen onderling een samenhangend karakter en een realistische inschatting te hebben. De grondslagen worden onderverdeeld in twee componenten.

Volgens IAS 19.76 bestaan de grondslagen uit:

- Demografisch bepaalde schattingen die betrekking hebben op het schatten van factoren zoals; overlevingskansen, arbeidsgeschikt of ongeschiktheidkansen, de frequentie van het aantal huwelijken en de keuze van een pré-numerando of post-numerando uitbetalingen.
- Financiële schattingen voor het bepalen van de disconteringsvoet en de toekomstige salaris wijzigingen.

IAS 19.80 schrijft voor dat financiële veronderstellingen ontleend moeten worden aan verwachtingen die gelden op de markt. Overlevingskansen moeten ook worden aangepast aan de toekomstige wijzigingen die zich voor zullen doen met betrekking tot

levenskansen (IAS 19.81-82) (Ernst & Young, 2013).

Om een waardering tot stand te kunnen brengen, met betrekking tot aanspraken, die het toekomstige recht geven op een pensioenaanspraak, moeten schattingen worden gemaakt van demografische evenals financiële grootheden. Actuariële resultaten ontstaan, doordat de werkelijke berekening verschilt met de verwachting. Indien nodig dienen de verwachtingen te worden bijgesteld. Actuariële resultaten kunnen worden bijgesteld door gebruik te maken van de volgende verschijnselen:

- Ervaringsaanpassingen: de verschillen in het desbetreffende boekjaar tussen de verwachtingen in de actuariële resultaten en de werkelijke resultaten die zich hebben voorgedaan;
- de effecten die optreden van wijzigingen in de veronderstellingen van de grondslagen voor toekomstige boekjaren (Ernst & Young, 2013).

In de volgende paragraaf zal er nader worden ingegaan op de verwerking van de resultaten aan de hand van de oude en de gewijzigde regelgeving van IAS 19. Aangevangen wordt met de verwerking van de resultaten volgens de oude regelgeving.

4.3 Verwerking actuariële resultaten volgens de oude regelgeving van IAS 19.

Onder de oude IAS 19 zijn verschillende methoden voor de verwerking van actuariële resultaten van toepassing. De actuariële resultaten die zijn ontstaan, hoeven niet direct te worden verantwoord in de winst en verliesrekening. De directe verwerking van actuariële resultaten in de winst en verliesrekening heeft volatiliteit tot gevolg. Er dienen schattingen te worden gemaakt van demografische en financiële factoren. Veronderstellingen kunnen op ieder moment in het lopend boekjaar verschillen, wat leidt tot continu verschillen in de actuariële resultaten. In het artikel van Tower Watson wordt aangegeven dat de verschillen die ontstaan door de factoren tot een sterke volatiliteit in de resultaten leiden, indien de resultaten direct worden verantwoord in de resultatenrekening (Rob Schilder, 2012).

De actuariële resultaten kunnen volgens de oude regelgeving van IAS 19 worden verwerkt aan de hand van de volgende methoden:

- verwerking van de resultaten direct via de winst en verliesrekening;
- verwerking via het eigen vermogen methode;
- verwerking via de zogenoemde 'corridor' methode.

De belangrijkste wijziging met betrekking tot de gewijzigde regelgeving, is het schrappen van de 'corridor' methode. De resultaten kunnen positief of negatief worden beïnvloed door gebruik te maken van de zogenoemde speelruimte van de 'corridor' methode. De nadruk wordt gelegd op de verwerking van de resultaten via de 'corridor' methodiek.

De verwerking van de resultaten via de winst en verliesrekening is volgens IFRS de meest geschikte methode. Eventuele vertekeningen in het resultaat worden daarmee

uitgesloten. Bovendien is de verantwoording van de resultaten direct in de resultatenrekening in overeenstemming met de 'framework'. Echter is het niet gebruikelijk dat ondernemingen de resultaten direct verantwoorden in de winst en verliesrekening, doordat aanpassing leiden tot een sterke volatiliteit in de resultatenrekening. Bovendien is er uit onderzoek gebleken dat ondernemingen geen voorkeur geven voor het toepassen van de methode via de resultatenrekening (D.Fasshauer, 2008). Het onderzoek bestaat uit 265 onderzochte ondernemingen uit Europa die gebruik maken van een van de drie mogelijkheden om de resultaten te verwerken. Verwerking via de 'corridor' methode overstijgt met een aandeel van 51%. De tweede voorkeur gaat uit naar de verwerking via het eigen vermogen met een aandeel van 46%. De verwerking via de resultatenrekening verdient de minste aandacht met slechts 3% van de ondernemingen die gebruik maken van de verwerking van de resultaten via de winst en verliesrekening (D.Fasshauer, 2008). Echter dient volgens het toerekeningbeginsel opbrengsten en winsten te worden verantwoordt indien deze zijn gerealiseerd.

Een tweede mogelijkheid is de verwerking van de resultaten via het eigen vermogen (Hans-jörg Naumer, 2012). IAS 19.57 en IAS 19.120 stellen dat herwaarderingen opgenomen dienen te worden in de niet gerealiseerde resultaten 'other comprehensive income'. Door de verwerking via de 'OCI' blijven niet gerealiseerde resultaten buiten de presentatie van de resultaten die verkregen zijn door operationele activiteiten. Het verwerken van de resultaten via de 'OCI' brengt een voordeel met zich mee dat gedurende de looptijd winsten en verliezen die zijn verkregen elkaar enigszins kunnen compenseren, waardoor de volatiliteit van de resultaten wordt gehandhaafd. Indien verwerking plaatsvindt via de resultatenrekening dan zorgt dit voor volatiliteit, aangezien de winsten en verliezen via deze methode elkaar niet kunnen compenseren (Ernst & Young, 2013). De gebruikelijkheid van deze methode komt duidelijk naar voren, doordat Duitse beurs genoteerde ondernemingen deze methode al toepasten voordat ze IFRS hanteerden. Bovendien is uit het onderzoek gebleken dat ongeveer tweederde van de ondernemingen de methode al toepasten (Hans-jörg Naumer, 2012).

Een derde mogelijkheid is de verwerking van de resultaten via de 'corridor' methode. De methode geeft ondernemingen de ruimte om de resultaten die binnen de gebruikelijke bandbreedte vallen niet direct te verwerken in de winst en verliesrekening of de verwerking in het eigen vermogen in het desbetreffende boekjaar. Daarmee creëert de onderneming uitstel voor het verantwoorden van de resultaten die binnen de gestelde bandbreedte vallen (Sebastiaan Reenders, 2013). Indien de resultaten boven of de verliezen onder de gestelde bandbreedte vallen, dienen ze wel te worden verwerkt. De gebruikelijke bandbreedte was vastgesteld op de hoogte van:

- 10% van de contante waarde van de pensioenaanspraken aan het begin van het desbetreffende boekjaar of;
- 10% van de 'fair value' van de fondsbeleggingen.

De 'corridor' methode werd door ondernemingen toegepast, doordat ze de winsten of

verliezen die binnen de bandbreedte vielen konden uitstellen van verwerking in de balans. De omvang van de volatiliteit met betrekking tot actuariële resultaten neemt hierdoor enigszins of geheel af. Uiteraard afhankelijk van de resultaten die binnen de gestelde bandbreedte vallen. Aan de hand van het gekozen beleid van de managers kunnen de resultaten via de 'corridor' methode worden verwerkt ten gunste of ten laste van de onderneming. Het toepassen van de methode brengt een nadeel voor de gebruikers van de jaarrekening met zich mee namelijk het toepassen van 'earningsmanagement'. 'Earningsmanagement' kan worden omschreven als een bewuste ingreep van het topmanagement om specifieke doelstellingen met betrekking tot verslaggeving te kunnen realiseren. Daarbij kan gedacht worden aan de verbetering van de solvabiliteitspositie van ondernemingen of winststuring in het voordeel van het topmanagement. Het onderzoek van Gert-Jan Brouwer en Dirk Symon Siesling geeft bovendien aan dat relatief kleine veranderingen een grote impact kunnen hebben op het resultaat (Gert-Jan Brouwer, De verdiensten van Pension Earnings Management, 2009). Het resultaat dat dus binnen de bandbreedte valt, geeft managers de mogelijkheid om in die gestelde bandbreedte de resultaten enigszins te kunnen manipuleren om bepaalde doelstellingen te kunnen realiseren. Het manipuleren van resultaten binnen de externe verslaggeving is in strijd met de algemene principes van accounting. Het geeft immers een vertekend beeld van de werkelijkheid. Uit het onderzoek van Matthias Amen blijkt dat de oorzaak van de wijziging van de regelgeving voornamelijk ligt in het feit, dat de jaarrekening geen getrouw beeld geeft van de werkelijkheid. Dit heeft als gevolg gehad, dat de methode niet meer van toepassing is (Amen, 2008).

Tot zover zijn de resultaten besproken die binnen de gebruikelijke bandbreedte vallen. Echter kunnen actuariële resultaten ook buiten de bandbreedte vallen. De verwerking van dergelijke resultaten geschiedt door middel van twee benaderingen (Ernst & Young, 2012). Het deel van het bedrag dat buiten de grenzen van de gestelde 'corridor' valt, wordt gedeeld door de som van de veronderstelde diensttijd van de werknemers. Het bedrag dat hieruit voortvloeit wordt in het boekjaar waarop deze is gebaseerd verwerkt. Een tweede mogelijkheid is dat het bedrag op een andere wijze dan hierboven genoemd wordt verwerkt. Dit leidt tot het eerder verwerken van de resultaten die ontstaan zijn uit veronderstellingen. Een voorwaarde is dat de gekozen methode¹ constant moet worden toegepast.

4.4 Verwerking van actuariële resultaten volgens de gewijzigde IAS 19.

IASB heeft de mogelijkheid om de 'corridor' methode toe te passen volgens de standaard van IAS 19 laten vervallen. De balansposten leiden volgens IASB tot onbegrijpelijkheid en tot verantwoording van resultaten in boekjaren waarop deze geen betrekking op hebben. Dit wordt bovendien ook aangegeven in het verslag van Wim Schoonderbeek (Schoonderbeek, 2010). De methodiek is in strijd met de 'framework' die IFRS heeft opgesteld. De jaarrekening dient; begrijpelijk, relevant, betrouwbaar en vergelijkbaar te

¹ IFRS stelt stelselwijzigingen uit. Echter mag dit wel indien bijzondere omstandigheden een rol spelen.

zijn. De relevantie en de betrouwbaarheid wordt door toepassing van de 'corridor' methode geschaad.

Het toepassen van 'earningsmanagement' en manipuleren van resultaten ten gunste van de onderneming wordt door de afschaffing van de 'corridor' methode enigszins beperkt of volledig geëlimineerd. De manipulatie van de resultaten heeft enigszins binnen de gestelde bandbreedte van 10% plaatsgevonden. Door de eliminatie van de methodiek wordt manipulatie van de resultaten uitgesloten. De resultaten geven hierdoor een getrouw beeld aan de gebruikers van de jaarrekening en is in overeenstemming met de opgestelde 'framework'.

De enige, mogelijke methode dat dient te worden toegepast volgens IAS 19.57 is, dat de verwerking van actuariële resultaten direct dient te worden opgenomen in 'other comprehensive income'. Baten en lasten dienen direct te worden verantwoord in het eigen vermogen in het desbetreffende boekjaar waarin deze zijn ontstaan. Het gebruik van één methode brengt voordelen met zich mee voor de gebruikers van de jaarrekening. De uniformiteit en de vergelijkbaarheid tussen ondernemingen is enigszins toegenomen. Echter heeft de afschaffing van de 'corridor' methode ook gevolgen gehad voor onderneming. De methode werd ultimo 2011 toegepast door 60% van AEX-ondernemingen die een toegezegde pensioenregeling toepasten. Uit onderzoeken is gebleken dat de afschaffing van de methode ingrijpende gevolgen voor ondernemingen heeft gehad (Arnold, 2012). De gevolgen zullen in de volgende paragraaf nader worden toegelicht.

4.5 Gevolgen voor ondernemingen na wijziging regelgeving.

De gewijzigde regelgeving van IAS 19 heeft gevolgen gehad voor ondernemingen die de regels van IFRS hanteren. Voorheen besproken is uit onderzoek van 265 Europese ondernemingen geconstateerd dat 53% gebruik maakt van de 'corridor' methodiek. De afschaffing van de methode en het verplicht stellen van ondernemingen om de resultaten direct te verwerken in de 'OCI' heeft ertoe geleid, dat voor ondernemingen die de verliezen en winsten binnen de gestelde bandbreedte nog niet hebben verantwoord deze alsnog te dienen verantwoorden via de 'OCI'. De verliezen die worden verwerkt in het eigen vermogen heeft als gevolg dat het eigen vermogen ten opzichte van het totaal vermogen daalt. Om het verband te leggen tussen de daling van de solvabiliteit en de daling van het eigen vermogen, ten opzichte van het vreemd vermogen, dienen eerst de begrippen te worden gespecificeerd. Het eigen vermogen van een onderneming kan worden bepaald door het verschil te nemen tussen alle activa en de lang en kortlopende schulden van een onderneming. Het totaalvermogen van een onderneming kan worden opgemaakt uit het balanstotaal van de actiefzijde of de passiefzijde van een onderneming. Met andere woorden alle bezittingen respectievelijk alle schulden inclusief het eigen vermogen van een onderneming. De lang en kortlopende schulden van een onderneming kunnen worden uitgedrukt in het vreemd vermogen van een onderneming. Met andere woorden kan uit de bovenstaande

opgemaakt worden, dat een daling van het eigen vermogen of vreemd vermogen gepaard gaat met een daling van het totale vermogen. De daling van het eigen vermogen ten opzichte van het totaal vermogen heeft als gevolg dat de solvabiliteit van een onderneming verslechterd. De solvabiliteitsratio van een onderneming geeft de mate aan waarin een onderneming aan haar verplichtingen kan voldoen. Indien de solvabiliteitsratio² afneemt, verslechterd de financiële positie van een onderneming. Om de financiële positie van een onderneming te kunnen vaststellen, dient het eigen vermogen van een onderneming in aanmerking te worden genomen. Indien het eigen vermogen de schulden overstijgt, is de onderneming in staat om aan haar korte termijn verplichtingen te kunnen voldoen. Het eigen vermogen heeft in die zin invloed op de kredietwaardering van een onderneming. Een sterke financiële positie van een onderneming leidt ertoe dat ondernemingen eerder de mogelijkheid hebben om kapitaal aan te kunnen trekken en activiteiten te kunnen financieren met vreemd vermogen (PwC , 2011). De voorwaarden en afspraken die zijn gemaakt voor financiering met vreemd vermogen (bond convenanten) worden strenger indien er blijkt dat de verliezen worden verwerkt in het eigen vermogen. De convenanten zijn gerelateerd aan de solvabiliteitspositie van ondernemingen. Bovendien is uit onderzoek gebleken dat een daling van het eigen vermogen impact heeft op de toekenning van dividend (PwC , 2011).

Zoals eerder is aangegeven, stijgt de omvang van de volatiliteit in verband met de wijzigingen met betrekking tot IAS 19. De stijging van de volatiliteit kan worden verklaard aan de hand van de volgende factoren; de omvang en de volatiliteit van beleggingen en de daaraan verbonden verplichtingen ten behoeve van pensioenen.

De volatiliteit van een onderneming kan worden bepaald met behulp van een analyse. Over het algemeen geldt dat hoe groter de pensioenverplichting en de daaraan verbonden beleggingen van een onderneming zijn ten opzichte van het eigen vermogen, des te groter zal de omvang van de volatiliteit zijn. De omvang van volatiliteit wordt bepaald, doordat actuariële resultaten een onderdeel zijn van de beleggingen en de pensioenverplichting en dat de actuariële behaalde resultaten worden verwerkt via het eigen vermogen. De omvang komt tot uitdrukking, doordat demografische en financiële veronderstellingen dienen te worden gemaakt om aan pensioenaanspraken te kunnen voldoen (PwC , 2011).

De wijzigingen die zijn doorgevoerd door IAS 19 hebben ervoor gezorgd, dat er in veel ondernemingen het eigen vermogen is gedaald. Demografische en financiële factoren hebben een negatieve bijdrage hieraan geleverd. De negatieve bijdrage kenmerkt zich door een daling van percentages, lage rendementen die zijn behaald en uiteraard een stijging van de levensverwachting. Uit de bovengenoemde factoren waar onderzoek naar is gedaan blijkt, dat ondernemingen de actuariële winsten hebben uitgesteld (Sebastiaan Reenders, 2013). Bovendien stelt de gewijzigde regelgeving, dat verliezen met terugwerkende kracht dienen te worden verwerkt. Dit is in overeenstemming met IAS 8 (Arnold, 2012).

² Solvabiliteitsratio = Eigen vermogen/ Totale vermogen x 100%.

4.6 Toegezegde pensioenregeling & winststuring.

De toegezegde pensioenregeling kwalificeert zich als alle andere regelingen die niet onder de toegezegde bijdrage regeling vallen. Het actuarieel risico en het beleggingsrisico ligt bij de werkgever. Aangezien er veronderstellingen dienen te worden gemaakt, kunnen actuariële resultaten ontstaan. Doordat onzekere factoren een rol spelen bij het bepalen van de te betalen pensioenpremie, dient er volgens IFRS een voorziening te worden gevormd. De voorziening bij een toegezegde pensioenregeling wordt verwerkt op de balans aan de passief zijde. Het nadeel van het opnemen van een voorziening is dat het vreemd vermogen ten opzichte van het eigen vermogen stijgt. Dit heeft als gevolg dat de solvabiliteit van een onderneming verslechterd, waardoor het lastig wordt voor ondernemingen om kapitaal aan te trekken. Om die reden komt het vaak voor dat in de praktijk het topmanagement de neiging heeft om een toegezegde pensioenregeling onterecht te verantwoorden als een toegezegde bijdrage regeling (Ruud Vergoossen, 2008). Bij het leggen van een verband van de hierboven genoemde situatie met de praktijk blijkt, uit het onderzoek van Ruud Vergoossen, dat twee ondernemingen onterecht een toegezegde pensioenregeling hebben gekwalificeerd als een toegezegde bijdrageregeling.

Actuariële resultaten ontstaan, doordat rechtspersonen veronderstellingen maken met betrekking tot financiële en demografische grootheden. In Nederland worden er tabellen ter beschikking gesteld voor de komende vijftig jaar met betrekking tot demografische grootheden. Overlevingstafels zijn daar een voorbeeld van. Het probleem ligt voornamelijk in het te hanteren disconteringsvoet of toekomstige salarisstijgingen. Met andere woorden financiële veronderstellingen. Gelet op de regelgeving van IAS 19.83 dient de contante waarde van de aanspraken te worden verdisconteerd tegen hoogwaardige ondernemingsobligaties of tegen staatsobligaties (Ernst & Young, 2013). Uit onderzoek is gebleken dat een stijging van 0.5% in het rentepercentage een aanleiding kan zijn dat pensioenverplichtingen kunnen dalen met 12 tot 13% (D.Fasshauer, 2008). Voor verdere uitleg wordt verwezen naar de toelichting in de tabel in paragraaf 2. Bovendien is uit onderzoek van KPMG gebleken dat het resultaat en het eigen vermogen aanzienlijk beïnvloed kunnen worden door de vaststelling van de disconteringsvoet (Accountant, 2014). Aangezien in de praktijk een gewogen gemiddelde disconteringsvoet wordt gehanteerd volgens IAS 19.85, kunnen de resultaten enigszins worden beïnvloed. Voor het berekenen van de pensioenverplichting op balansdatum dient bovendien rekening te worden gehouden met toekomstige salarisstijgingen. De pensioenaanspraken dienen te worden gewaardeerd tegen de contante waarde methode. De contante waarde methode die IASB hanteert is de 'PUCM'. Toekomstige salarisstijgingen en inflatie zijn een factor voor de 'PUCM'. Uit onderzoek dat is verricht kunnen ondernemingen, voor de verwerking van een eindloonregeling, ervoor kiezen geen rekening te houden met stijgingen in het salaris, waardoor de verplichting lager uitvalt en winststuring tot gevolg zal hebben (Ridder, 2009). Idem geldt het hierboven genoemde voor schattingen die worden gemaakt voor toekomstige inflatie cijfers die betrekking hebben op het uit te keren salaris. Voor verdere uitleg voor eindloonregelingen wordt verwezen naar paragraaf 2.2.

4.7 Conclusie.

Actuariële resultaten worden verkregen uit de toepassing van demografische en financiële veronderstellingen. Financiële veronderstellingen dienen te worden ontleend aan marktverwachtingen. Actuariële resultaten ontstaan, doordat de werkelijke berekening verschilt met de verwachting.

Actuariële resultaten kunnen volgens de oude regelgeving van IAS 19 worden verwerkt aan de hand van drie methoden. De afschaffing van de 'corridor' methode heeft ertoe geleid dat ondernemingen de resultaten dienen te verantwoorden die in de gestelde bandbreedte van 10% procent vielen. Hiermee heeft de IASB 'earningsmanagement' enigszins uitgesloten. De enige mogelijke methode voor de nieuwe regeling betreft de verwerking via de 'other comprehensive income'. Voor de gebruikers van de jaarrekening geeft dit een getrouw beeld van de werkelijkheid. Bovendien is de vergelijkbaarheid en uniformiteit tussen de ondernemingen gestegen.

Om een betere solvabiliteitspositie te creëren, proberen ondernemingen om toegezegde pensioenregelingen te kwalificeren als een toegezegde bijdrage regeling. Dit heeft als voordeel dat kapitaal kan worden aangetrokken, indien de solvabiliteit van een onderneming dat toelaat.

De afschaffing van de 'corridor' methode heeft het bewust beïnvloeden van het resultaat niet volledig geëlimineerd. De wijze van verwerking van de contante waarde van pensioensaanpakken dient te geschieden tegen de enige gangbare methode 'PUCM'. Aangezien volgens de 'PUCM' veronderstellingen dienen te worden gemaakt, is winststuring enigszins nog mogelijk. Een punt is wel dat de IASB ervoor heeft gezorgd dat winststuring enigszins is gereduceerd door afschaffing van de 'corridor' methodiek, waardoor ook de uniformiteit en vergelijkbaarheid van ondernemingen ten behoeve van de gebruikers van de jaarrekening zijn gestegen.

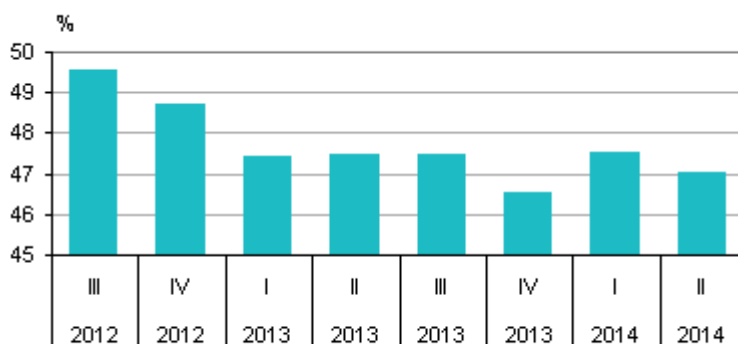
5 Implicaties ten aanzien van de wijziging van IAS 19

5.1 Inleiding.

In paragraaf 5.2 van dit hoofdstuk zal het gevolg door de wijziging van de regelgeving van IAS 19 worden besproken. Voorts zullen er in deze paragraaf tabellen beschikbaar worden gesteld om de verslechtering van de solvabiliteit te verklaren. Vervolgens zal er in paragraaf 5.3 inzicht worden verschaft aan de gebruikers van de jaarrekening of de wijziging van IAS 19 overeenstemt met de 'accounting principes'. Om het hoofdstuk af te sluiten zal er een conclusie worden getrokken.

5.2 Impact op eigen vermogen.

Het afschaffen van de 'corridor' methode heeft ertoe geleid dat de vrijgevallen winsten en verliezen ten laste of ten gunste worden gebracht van het eigen vermogen. De vrijgevallen winsten en verliezen binnen de gestelde 'corridor' worden in het beginvermogen van het vergelijkend boekjaar verwerkt. In de jaarrekening komt het eenmalig effect van de stelselwijziging tot uitdrukking. Uit onderzoek dat is verricht, heeft het vervallen van de 'corridor' een negatief effect gehad op ondernemingen. Het onderzoek wijst uit dat AEX ondernemingen een gezamenlijk verlies hadden gerealiseerd van 23 miljard euro door de afschaffing van de 'corridor'. Het verlies wordt zoals hierboven is aangegeven in één keer ten laste gebracht van het eigen vermogen (Arnold, 2012). Het ten laste brengen van het verlies op het eigen vermogen heeft een impact op de solvabiliteitsratio van een onderneming. Uit onderzoek van het centraal bureau voor de statistiek is geconstateerd dat de solvabiliteitsratio van grote ondernemingen in 2013 gevolgd door het jaar 2012 fors is gedaald.

Bron: CBS

Het was tot en met 2012 gebruikelijk dat ondernemingen de winsten en verliezen konden uitsmeren over de toekomst. Vanaf 2013 stelt de IASB verplicht om de 'corridor' methode af te schaffen en de resultaten te verwerken via de zogenoemde 'OCI'.

Een eenvoudig rekenvoorbeeld zal de daling van de solvabiliteit verklaren aan de hand van de volgende aannames;

- het eigen vermogen van een onderneming bedraagt 100;
- het vreemd vermogen van een onderneming bedraagt 100;
- de afschaffing van de 'corridor' leidt tot een verlaging van het eigen vermogen met 30.

$$\text{solvabiliteit} = \frac{\text{eigen vermogen}}{\text{eigen vermogen} + \text{vreemd vermogen}} \times 100\%$$

$$\text{solvabiliteit} = \frac{100}{100 + 100} \times 100\% = 50\%$$

$$\text{solvabiliteit} = \frac{70}{70 + 100} \times 100\% = 41\%$$

Aan de hand van de hierboven opgesomde berekeningen daalt de solvabiliteitspositie van ondernemingen, indien het eigen vermogen ten opzichte van het vreemd vermogen vermindert.

Om het verband tussen het eigen vermogen en de solvabiliteit te kunnen verklaren is er onderzoek gedaan naar dertien AEX-ondernemingen. Daarbij is gekeken naar de wijziging dat zich heeft voorgedaan in het eigen vermogen door de afschaffing van de 'corridor'. De volgende tabellen weergeven de wijzigingen die zich hebben voorgedaan. De data met betrekking tot het eigen vermogen en het totaalvermogen zijn afkomstig uit de geconsolideerde balansrekeningen van AEX-ondernemingen. De overige gegevens vloeien voort uit berekeningen die zijn gemaakt.

Naam bedrijf	Eigenvermogen 2012	Eigenvermogen 2012_Gewijzigd	Totaalvermogen 2012	Totaalvermogen 2012_Gewijzigd
Aalberts	980019	950025	1955494	1964951
Ahold	5995000	5146000	15082000	14572000
Akzonobel	7357000	6228000	17963000	17828000
Arclormittal	55197000	50466000	114573000	113998000
Heineken	12726000	12805000	35979000	35980000
Ing	57688000	55108000	1168632000	1166191000
Kpn	2461000	1334000	22413000	22301000
Phillips	11174000	11185000	29395000	29081000
Royal Dutch Shell A	189927000	176182000	360325000	350294000
TNT Express	2717000	2617000	4489000	4467000
Unilever	15716000	15949000	46166000	46189000
Vopak	1968400	1752600	5021600	4838000
Wolters Kluwer	1557000	1558000	3901000	3901000

Naam bedrijf	Verandering Eigenvermogen	Verandering Eigenvermogen percentage	Verandering Totaalvermogen	Verandering Totaalvermogen percentage
Aalberts	-29994	-3,06	9457	0,48
Ahold	-849000	-14,16	-510000	-3,38
Akzonobel	-1129000	-15,35	-135000	-0,75
Arclormittal	-4731000	-8,57	-575000	-0,50
Heineken	79000	0,62	1000	0,00
Ing	-2580000	-4,47	-2441000	-0,21
Kpn	-1127000	-45,79	-112000	-0,50
Phillips	11000	0,10	-314000	-1,07
Royal Dutch Shell A	-13745000	-7,24	-10031000	-2,78
TNT Express	-100000	-3,68	-22000	-0,49
Unilever	233000	1,48	23000	0,05
Vopak	-215800	-10,96	-183600	-3,66
Wolters Kluwer	1000	0,06	0	0,00

Naam bedrijf	Solvabiliteit_2012	Solvabiliteit_2012_Gewijzigd	Verandering_solvabiliteit_Percentage
Aalberts	50,12	48,35	-1,77
Ahold	39,75	35,31	-4,44
Akzonobel	40,96	34,93	-6,02
Arclormittal	48,18	44,27	-3,91
Heineken	35,37	35,59	0,22
Ing	4,94	4,73	-0,21
Kpn	10,98	5,98	-5,00
Phillips	38,01	38,46	0,45
Royal Dutch Shell A	52,71	50,30	-2,41
TNT Express	60,53	58,59	-1,94
Unilever	34,04	34,53	0,49
Vopak	39,20	36,23	-2,97
Wolters Kluwer	39,91	39,94	0,03

Zoals uit de tabellen is op te maken gaat een percentuele daling van het eigen vermogen gepaard met een percentuele daling van de solvabiliteit van een onderneming en andersom. Bovendien is er van negen van de dertien onderzochte AEX-ondernemingen een daling geconstateerd in het eigen vermogen. Om te kunnen testen of er daadwerkelijk een verband bestaat tussen de percentuele daling van het eigen vermogen en een percentuele daling van de solvabiliteit is met behulp van SPSS de twee variabelen tegen elkaar uitgezet en een correlatie test uitgevoerd. De volgende tabel laat de samenhang tussen beide variabelen zien.

Correlations

		Verandering_Eigen vermogen_percent age	Verandering_solva biliteit_Percentage
Verandering_Eigenvermogen_per centage	Pearson Correlation	1	,736**
	Sig. (2-tailed)		,004
	N	13	13
Verandering_solvabiliteit_Percent age	Pearson Correlation	,736**	1
	Sig. (2-tailed)	,004	
	N	13	13

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Uit de test blijkt dat er een significante samenhang bestaat tussen de percentuele verandering van het eigen vermogen en de percentuele verandering van de solvabiliteit. Een verandering van de ene variabele gaat gepaard met een verandering van de andere variabele. We kunnen hieruit concluderen dat een verandering in het eigen vermogen leidt tot een verandering in de solvabiliteit.

Voorts is onderzocht of er een samenhang bestaat tussen de verandering van het totale vermogen en de verandering van het eigen vermogen. Uit de test blijkt dat de twee variabelen sterk gecorreleerd zijn met elkaar. Dit is te verklaren doordat het eigen vermogen

een onderdeel is van het totale vermogen van een onderneming. Een daling in het eigen vermogen zorgt eveneens voor een daling in het totale vermogen.

		Verandering_Eigenv ermogen	Verandering_Totaalv ermogen
Verandering_Eigenvermogen	Pearson Correlation	1	,952**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	13	13
Verandering_Totaalvermogen	Pearson Correlation	,952**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	13	13

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Concluderend is uit de test gebleken dat er een significante samenhang bestaat tussen de verandering van het eigen vermogen en de verandering van het totaal vermogen.

5.3 Inzicht in de jaarrekening.

De herziening van de richtlijn van IAS 19 heeft positieve gevolgen gehad voor de gebruikers van de jaarrekening. Het doel van de externe verslaggeving is om inzicht en informatie te verschaffen voor de gebruikers van de jaarrekening. De gebruikers van de jaarrekening kunnen worden onderverdeeld in twee groepen namelijk de 'shareholders' en de 'stakeholders'. 'Shareholders' zijn de aandeelhouders van een onderneming . De top van een onderneming dient relevante en efficiënte informatie te verschaffen aan de aandeelhouders van een onderneming. De aandeelhouders kunnen door middel van de informatie een goed functionerende kapitaalmarkt tot stand brengen. Voorts is het belang van de 'stakeholders' in een onderneming toegenomen. Met 'stakeholders' worden alle belanghebbenden van een organisatie bedoeld die betrokken zijn in de uitvoering van de activiteiten. Daarbij kan worden gedacht aan de klanten, leveranciers, organisaties en de werknemers van een onderneming. De bruikbaarheid van de jaarrekening is aanzienlijk verbeterd, doordat de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de werkelijkheid. De afschaffing van de 'corridor' methode heeft ertoe geleid dat ondernemingen de winsten en verliezen die binnen de bandbreedte vielen niet meer over de toekomst kunnen uitsmeren. De werkelijke solvabiliteit van een onderneming komt daardoor tot uitdrukking op de balans. Zodoende is ervoor gezorgd dat de jaarrekening van een onderneming betrouwbare informatie verschaft aan de gebruikers van de jaarrekening.

De transparantie van een onderneming verbeterd, doordat de winsten en verliezen met de wijziging van de regelgeving direct zichtbaar worden gesteld in het eigen vermogen. Met transparantie wordt bedoeld dat de jaarrekening een beter inzicht verschaft van een onderneming hoe de onderneming economisch ervoor staat. Uit het direct zichtbaar stellen

van de winsten en verliezen in de jaarrekening kan duidelijk de financiële positie van een onderneming worden opgemaakt.

Vanuit de top van een onderneming bestaat er de neiging om de visie van de belanghebbenden ten gunste van het topmanagement te beïnvloeden. De oude regelgeving van IAS 19 werd dit mogelijk gemaakt door de winsten en verliezen die binnen de bandbreedte vielen niet te verantwoorden op de balans. Door de wijziging van de regelgeving is 'earningsmanagement' enigszins uitgesloten. De jaarrekening geeft daardoor een getrouw beeld van de werkelijkheid en is bovendien in overeenstemming met de 'accounting principles'.

Volgens de oude regelgeving van IAS 19 konden de actuariële resultaten worden verwerkt via; de winst en verliesrekening; via de 'OCI' en via de 'corridor' methode wat voorheen uitvoerig is besproken. De herziening van de richtlijn heeft ervoor gezorgd dat er één methode wordt gehanteerd namelijk de verwerking van de resultaten via de 'OCI'. Het hanteren van één methode bevordert de vergelijkbaarheid en uniformiteit tussen ondernemingen onderling en de vergelijkbaarheid van één onderneming over de jaren heen. Een tijdreeks analyse en een cross sectie analyse kunnen daardoor eenvoudig worden uitgevoerd.

Concluderend heeft de wijziging van IAS 19 een bijdrage geleverd aan de verbetering van de externe verslaggeving aangezien de richtlijnen overeenstemmen met de 'accounting principles'. Bovendien verbeterd het inzicht in de jaarrekening.

5.4 Conclusie.

De afschaffing van de 'corridor' heeft ertoe geleid dat de vrijgevallen winsten en verliezen ten laste worden gebracht van het eigen vermogen. Het vervallen van de methodiek heeft een negatieve impact gehad op ondernemingen. De meeste bedrijven hadden een verlies gerealiseerd die ten laste van het eigen vermogen werden gebracht. Dit heeft ertoe geleid dat ondernemingen een daling realiseerden in het eigen vermogen, waardoor de solvabiliteit is verslechterd. De ratio van de solvabiliteit is in 2013 gevolgd door het jaar 2012 dan ook fors gedaald. Van de dertien AEX-ondernemingen die zijn onderzocht hebben negen ervan een daling in het eigen vermogen moeten realiseren. Uit de onderzochte ondernemingen komt bovendien duidelijk naar voren dat er een verband bestaat tussen de onderzochte variabelen.

De herziening van de richtlijn heeft een positief effect gehad op de gebruikers van de jaarrekening. De transparantie, vergelijkbaarheid en uniformiteit zijn aanzienlijk verbeterd door de herziening van de richtlijn. Bovendien toont de jaarrekening een getrouw beeld van de werkelijkheid, doordat 'earningsmanagement' enigszins is uitgesloten.

6 Conclusie & aanbeveling

In de scriptie is onderzocht wat de duidelijke scheidslijn is tussen een toegezegde bijdrage regeling en een toegezegde pensioenregeling. De verwerking van beide regelingen heeft derhalve invloed op de balanswaardering van een onderneming en het eigen vermogen. Ten tweede is er een verband gelegd tussen de oude en gewijzigde regelgeving van IAS 19 met betrekking tot de verwerking van actuariële resultaten. De resultaten die voorheen via de 'corridor' methode werden verwerkt, dienen nu te worden verwerkt via het eigen vermogen. De afschaffing van de 'corridor' heeft ertoe geleid dat 'earningsmanagement' wordt uitgesloten voor de resultaten die in de gestelde bandbreedte vielen. De afschaffing van de 'corridor' heeft er bovendien toe geleid dat de uniformiteit en de vergelijkbaarheid tussen ondernemingen is verbeterd.

Ten derde is er gekeken naar de gevolgen die zijn opgetreden door de wijziging van de regelgeving. Een gevolg dat is opgetreden is dat de afschaffing van de 'corridor' ertoe heeft geleid dat het eigen vermogen van ondernemingen is gedaald. Door de daling van het eigen vermogen is de solvabiliteitspositie van ondernemingen verslechterd. De afschaffing heeft met betrekking tot de algemene principes van accounting ertoe geleid dat de transparantie, vergelijkbaarheid en uniformiteit aanzienlijk zijn verbeterd. Bovendien toont de jaarrekening een getrouw beeld van de werkelijkheid, doordat 'earningsmanagement' enigszins is uitgesloten.

De gewijzigde richtlijn van IAS 19 heeft negatieve invloed gehad op de verslaggeving van ondernemingen die de post pensioenen opgenomen hebben in de jaarrekening. Daarentegen heeft de herziening van de richtlijn voor de gebruikers van de jaarrekening een positief impact gehad.

In de scriptie is voornamelijk gekeken naar de impact van de afschaffing van de 'corridor' methodiek. In de toekomst kan onderzoek worden gedaan naar de effecten van de wijziging van IAS 19 met betrekking tot het activaplafond en de verwerking daarvan in het eigen vermogen.

Bibliografie

- ABP. (2015). *Info over hoe ons pensioenstelsel in elkaar zit*. Opgehaald van Website van Pensioenfonds voor overheid en onderwijs: www.abp.nl
- Accountant. (2014, februari 17). *Accountant*. Opgehaald van www.accountant.nl
- Amen, M. (2008). Smoothing effects of different Ways to Cope with Actuarial gains and Losses Under IAS 19. *Operations Research proceedings* , 3-8.
- Arnold, C. (2012). *IAS 19A 2011: Nieuwe regels pensioenverslaggeving*. Amstelveen: KPMG Accountants.
- Autoriteit Financiële Markten. (2015). *Welke pensioenregeling heb ik bij mijn werkgever?* Opgehaald van Autoriteit Financiële Markten:
<http://www.afm.nl/nl/consumenten/producten/pensioen/soorten/werknemerspensioen.aspx>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2010). *Pensioenaanspraken-statistiek: Geld van nu voor later*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de statistiek.
- Coen Arnold, G. v. (2012). De wijziging van IFRS inzake pensioenen en de invloed daarvan op de jaarrekening. *Maandblad voor accountancy en bedrijfseconomie* , 491-512.
- Corné Kimenai RA, M. D. (juni 2013). Pensioenverplichtingen onder NL GAAP: RJ 271.3 nader beschouwd. *Update. nummer 2* , 15.
- Corné Kimenai, R. t. (2012). Handreiking voor de toepassing van IAS 19R in de Nederlandse pensioensituatie. 9.
- D.Fasshauer, J. (2008). Journal of international Accounting, Auditing and Taxation. *Elsevier* , 113-122.
- De Nederlandsche Bank. (2007, januari 1). *Pensioenuitvoerders*. Opgehaald van [dnb](http://www.toezicht.dnb.nl/2/50-201970.jsp#):
<http://www.toezicht.dnb.nl/2/50-201970.jsp#>
- DNB. (2010). Indexatie pensioenen blijft achter bij loon- en prijsstijging. *DNB/Statistisch Bulletin* , 27-31.
- dr. S.G. van der Lecq, d. O. (2006). *Kosten en baten van collectieve pensioensystemen*. Kluwer.
- Ernst & Young. (2012). *Handboek jaarrekening*. Kluwer.
- Ernst & Young. (2013). *Handboek Jaarrekening*. kluwer.
- Gert-Jan Brouwer, D. S. (2009). De verdiensten van Pension Earnings Management. *DE ACTUARIS* , 2.
- Gert-Jan Brouwer, D. S. (2009). De verdiensten van Pension Earnings Management. *de actuaris* , 36-37.
- H.J.Ots. (2004). *Externe Financiële verslaggeving*. Amsterdam: Pearson Education Benelux .
- Hans-jörg Naumer, D. N. (2012). IFRS Accounting of Pension Obligations. *ALLIANZ* , 24.

- Koninklijk Nederlands Instituut van Registeraccountants. (2007). *Visie op externe verslaggeving*. Amsterdam: NIVRA.
- Lohman, M. (2009). Pensioenrichtlijn RJ 271 gewijzigd. *PricewaterhouseCoopers Spotlight jaargang 16 - 2009 uitgave 1*, 15-16.
- Onbekend. (2014, Mei 7).
<http://www.pensioenfederatie.nl/services/kerncijfers/dekkingsgraden/pages/default.aspx>.
Opgehaald van Pensioenfederatie: <http://www.pensioenfederatie.nl/>
- Pensioenfederatie. (sd). Het Nederlandse pensioensysteem. Een overzicht van de belangrijkste aspecten. *pensioenfederatie*, 30.
- Pinkse, C. (2009). *Levensverzekeringwiskunde*. Groningen/Houten: Noordhoff.
- Pinske, C. (2009). *Levensverzekeringwiskunde*. Groningen: Noordhoff.
- PricewaterhouseCoopers. (2007). kosten en baten van ondernemingspensioenfondsen. *Stichting voor Ondernemingspensioenfondsen*, 111.
- PwC . (2011). Spotlight Special: Pensioenen. *vaktechnisch bulletin van PwC Accountants*, 47.
- Ridder, S. d. (2009). *De waardering van pensioenverplichting onder de richtlijnen van IAS 19*.
- Rob Schilder, B. W. (2012). Richtlijnen IAS 2011 (IAS 19R) goedgekeurd door EU - en nu? *Towers Watson*, 8.
- Ruud Vergoossen, L. G. (2008). kwaliteit gedeponeerde jaarstukken middelgrote rechtspersonen. *Thema*, 435-444.
- S. Böhmer, M. H. (2013). *Handboek Jaarrekening: Toepassing van de Nederlandse wet-en regelgeving*. Wolters Kluwer.
- Schoonderbeek, W. (2011). Ontwikkelingen in Nederlandse pensioenverslaggevingsregels. *vaktechnisch bureau (National Office) - Assurance*, 6-9.
- Schoonderbeek, W. (2010). Voorstel aanpassingen pensioenverslaggeving IFRS. *PriceWaterCoopers*, 8-10.
- Sebastiaan Reenders, J. B. (2013). Pensioenverplichtingen. *Baker & McKenzie*, 24.
- Tamerus, J. (2011). *Defined Ambition: Een noodzakelijke stap in de evolutie van het pensioencontract naar een duurzaam evenwicht tussen "willen en kunnen" (pagina 219)*. Delft: Eburon.
- Towers Watson. (2010). Nieuwe IAS-19 impact valt mee! *Towers Watson*, 3.